

HUNGERSKJÖLD OCH POTATISKRIGET

Notiser om en plötslig ankomst, ett viktigt revolutionsår, en blågul kampregim, ett borgerligt skyddsvärn och en militant arbetarklass

av

Mats Parner

”Några steg ifrån mig höll ett par arbetare på att hjälpa en kvinna som ridits omkull. Hon såg omskakad ut men hade lyckligtvis inte fått några allvarliga skador. En man sprang förbi med djupa sår efter sabelhugg i ansiktet. Han svor oavbrutet och stannade emellanåt för att titta på sina blodiga händer. I skuggorna där han gick såg blodet alldeles svart ut.”

(Arnold Ljungdal som 16-årig student i Göteborg den 5 maj 1917)

☪☪☪ Enligt den gregorianska kalendern tog den ryska Februarirevolutionen sin början först i mars 1917. Till sin karaktär var resningen helt spontan med vilda strejker, butiksplundringar, livsmedelsdemonstrationer och soldatupplopp, främst i Petrograd, som utmärkande inslag. Det folkliga ramaskriet kulminerade efterhand i en generalstrejk med så gott som hundra procentigt deltagande.

Tsarens försök att dämpa protestyttringarna med vapenmakt lyckades inte alls. Hans kejsrerliga elitförband gjorde myteri och slöt upp på de upproriskas sida. Den omedelbara följden blev att det uråldriga tsarväldet störtades i gruset och krossades. En provisorisk regering tillträdde, och hela uppstånd av parallella och konkurrerande maktcentra – ”arbetare-, soldat- och bonderåd” – växte fram i tempo furioso.

Dessa (råds)organ förebådade Sovjetunionens inmarsch på den historiska och politiska arenan några månader senare. Det rådde stor oordning under himlen, och det låg en förväntan i luften; med ens gick det väsentligt lättare att andas. Inte bara i österled trodde man ganska allmänt att nya och bättre tider randades.

Händelserna i tsarriket fick betydande återverkningar på många håll i det samtida Europa. Inte minst hos oss i Sverige kom ”1917” att fyllas till brädden av politisk dynamit och dramatik.

Med få undantag hälsade även den ryska intelligentian i exil Februarirevolutionen med glädje och vidtog nödiga mått och steg för att snarast kunna vända hem igen. Advokaten V I Uljanov tillhörde denna rastlösa exilgrupp. Sedan länge välkänd och misskänd som *Lenin* anlände han, via Schweiz, Tyskland och Skåne, till Stockholms central i spetsen för en 32-mannadelegation fredagen den 13 april. Vid Lenins sida skyntade hans båda vapenbröder Grigorij Zinovjev och Karl Radek. Ungefär kl 9:30 skingrades dimmolnen, och Stockholmsolen vågade sig äntligen på ett klädsamt och smittsamt leende.

Men efter fyra dygns skenfärd var ”tågresenärerna som förändrade världshistorien” i akut behov av rast/vila. Smutsiga, nerkörda och uthungrade drömde de om någon timmes stilla frist på ett närbeläget hotell.

Välkomstkommittén nere på centralen innehöll inga representanter för den socialdemokratiska partiledningen. I gengäld hade aktörer som Fredrik Ström, Ture Nerman, Fabian Månsson och Carl Lindhagen, Stockholms borgmästare, infunnit sig. Redan i maj

skulle denna kvartett stiga fram som de mest virulenta i en ny organisation: **Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti** (med den tillfälligt fängslade Z Höglund som ledare).

En c:a 165 cm lång bokbindare, Nils Björkman, påminde i fysiskt hänseende om den allt annat än högreste Lenin och beordrades därför att inhandla en passande revolutionskostym åt denne. Den oansenlige Nils B släntrade iväg till PUB och löste uppgiften till full belåtenhet. För egna surt förvärvade slantar köpte han dessutom ut en överrock med sammetskrage åt sin rebelliske arbetsgivare. På ett otal fotografier av senare datum avbildas Lenin klädd i just den här rocken (av den 13/4) från stockholmska PUB.

Varken till den flyktiga hotellvistelsen på trestjärniga Regina eller, än mindre, till den fortsatta hemresan norr- och österut hade Lenin och hans förbundna några pengar. Men 2000 sek kunde samlas in i all hast bland tillgängliga vänstersympatisörer och, faktiskt, genom donationer från enskilda riksdagsledamöter.

Otvivelaktigt är det en av historiens många ironier att Arvid Lindman, inbiten högerledare och tillförordnad utrikesminister, bidrog med en oförfalskad hundring. Men generositeten berodde inte på att flottamiralen på sin ålderdom gått och blivit revolutionär; den betingades i stället av att Lindman ville förpassa den objudna rysskontingenten ut ur landet i högre tempo än vad alla andra ville.

Arvid L fick som han önskade. Redan kl 18:17 samma dag lämnade advokat Uljanov och hans följe ett leende Stockholm och reste vidare mot Haparanda och den finska gränsen – alltså *inte* 18:37, som Stefan Lindgren uppger i sin Lenin-biografi från 1999. Bekvämt tillbakalutad i det norrgående tåget började advokaten fila på sina berömda/beryktade aprilteser...

☒☒☒ Här i Sverige var livsmedelsbristen akut denna revolutionsvår. Varken spannmål eller brödsäd kunde längre importeras från väst p g a Tysklands *oinskränkta ubåtskrig*, och regimen Hammarskjöld tvingades avgå i slutet av mars. Hjalmar H:s ministär, den "Hungerskjöldska" i folkmun, hade tycke av antidemokratisk kampregering i de välmåendes tjänst och kan ses som den logiska följderna av 1914 års bondetåg och borggårdskris.

Sant är att vår befolkning aldrig drabbades av svält. Men lika sant är att människor på alla håll i landet vände på kopparmyntan och hungrade i växande skaror – kvinnorna mer än alla andra. Mödrarna offrade sig: barnens och de manliga familjeförsörjarnas näringsintag gavs företräde.

Om än oavsiktligt blev exilryssarnas fransyska huvudstadsvisit upptakten till några av de mest händelserika och skicksedigra veckorna i Sveriges 1900-talshistoria. Redan den 14 april lade stenhuggarna vid Bröderna Flinks Aktiebolag och jobbarna på Larssons Byggfirma i Västervik ner arbetet och traskade i god ordning iväg till stadens rådhus. Där krävde man rättning i leden och bröd åt sina hunsade familjer. Måndagen den 16:e fick aktionen en rad spridningseffekter: närmare 2000 arbetare, samtliga i bygden, infann sig på kvällen i Stora församlingslokalen för att precisera sina önskemål. Den officiella kravlistan fylldes på stående fot. Man ville ha gratis mark för potatisodling, och man ville inrätta en kommunal sopp(koknings)station.

De 2000 yrkade vidare på hårdare straff för all slags livsmedelsspekulation, skattelättnader för de sämst lottade, bibehållna reallöner samt lägre mjölk- och brödpriser. Vikten av ett tillfälligt rusdrycksförbud betonades också. En resolution utarbetades, och en 5-mannastyrelse valdes

på mönstergillt smålandsvis – ”Arbetarkommittén av den 16 april 1917”. Eldsjälen framför andra hette Frans Johan Gustafsson och räknades till de militanta syndikalisterna.

Det fanns många som han och med samma politiska ideal i den här tidsvändan.

Den lyckade Västerviksoperationen följdes av c:a 150 liknande aktioner på mer än 100 platser under de närmaste veckorna. Regelrätta hungermarscher och ideliga myndighetsuppvaktningar hörde till ordningen för dagen med, allt som allt, drygt 300 000 deltagare. Motsättningarna var skarpast i metropolerna Stockholm, Göteborg, Örebro och Eskilstuna, men också i Borlänge, i Ådalen och på Seskarö (invid Haparanda) yrde hungergnistorna och svältbränder hotade. Rena upplopp och strider på öppen gata förekom på många håll. I Västerås förenade sig 700 rekryter med arbetarmassorna på Stora torget, taktfast sjungande **Internationalen** och **Arbetets söner**. Värmländska jättemanifestationer ägde rum i Arvika (med 4000 demonstranter den 21/4 enligt uppgifter i Dagens Nyheter), vidare i Karlstad, Hagfors och i Munkfors.

I Norrköping plundrades livsmedelsbutikerna vid minst tre tillfällen av förtvivlade husmödrar. ”Stora djurkroppar sönderstyckades, och tonvis med charkuterivaror försvann på mindre än en halv timme”, försäkrade högerorganet **NT**. Samma publikation tog också bestämt avstånd från ”kvinnornas ohyggliga framfart”. Men inte heller **Socialdemokraten** jublade över hövan: ”De manliga demonstranterna har i allmänhet ådagalagt lugn och besinning”, hette det – alltmedan ”kvinnorna, som var i majoritet, uppträdde fullständigt hysteriskt och åsidosatte alla hänsyn”.

På första maj demonstrerade 100 000 människor i Stockholm eller en fjärdedel av stadens hela befolkning. I sitt tal hyllade Hjalmar Branting ”revolutionen” ... visserligen inte den pågående svenska, men väl den i februari/mars påbörjade ryska.

De samhällsbevarande krafterna ansåg dock att risken för kravaller, tumult och allmän oro var akut och vilade aldrig på hanen (eller än mindre på honan) ens i sina våtaste drömmar. Mer än 2000 soldater från landsorten hade förlagts mellan broarna, och det urgamla logementsskeppet **Freja** hade ånyo kallats in under fanorna. Också minberedskapen hade kommenderats ut. Nere på strömmen ruvade krigsfartygen **Oscar II** och **Manligheten**. De förberedelser man gjort kan utan vidare betecknas som minutiösa.

Men inte bara den svenska försvarsmakten befann sig i alarmtillstånd. Den 21 april påbörjades också det frivilliga uppbygget av en halvt militär säkerhetsstyrka till den bestående ordningens värn. I praktiken handlade det om ett svart garde vid namn **Stockholms skyddskår**. Initiativet togs av Sveriges Nationella Ungdomsförbund, SNU, där lidelserna för både revolutionärer och reformivrare med förlov sagt måste betecknas som återhållsamma.

Till kårens ordförande handplockade man generalmajoren och gymnastikläraren Viktor Balck, en av Internationella Olympiska Kommitténs edsvurna och känd för en bredare allmänhet som ”den svenska idrottens fader” (ett uttryck som f ö myntats av Gustav VI Adolf). Bland övriga i interimsstyrelsen märktes lektor Enar Sahlin, en boren idealist som ägnade nästan all sin (fria) tid åt att spåra upp oanständiga vykort i huvudstadens cigarraffärer.

Balck var en äkta reaktionär med starkt patriotiska och nietzscheanska inslag i sin filosofi men icke desto mindre en märkligt sammansatt personlighet. Till all lycka blev hans skyddskår inte så långlivad. Den upplöstes diskret efter att C Lindhagen, i riksdagen, hotat att organisera röda garden med det vällovlige syftet att slå ner Viktor B:s svarta.

I Härnösand hade syndikalister och andra framskridna planer på att storma ortens fängelse och befria Anton Nilson (1887-1989), vida känd som 'Amalthea-mannen' efter sin medverkan i ett sprängattentat i Malmös hamn 1908. Lyckligtvis kom Anton N:s vänner på bättre tankar i sista stund. Ivar Vennerström, socialdemokratisk vänsterpartist i Z:s kotteri, reste skyndsamt norrut och göt olja på (stormnings)vågorna. Troligt är att han på det viset förhindrade en katastrof.

☺☺☺ Så länge det fanns potatis i tillräckliga mängder, hölls svälten på avstånd. Men fr o m sensommaren 1916 och i ytterligare tio-elva månader förvandlades de åtråvärda "jordpäronen" till politiska stridsäpplen över hela landet. Skördarna hade slagit fel, och våren -17 var kallare än i mannaminne. Till detta kom att storbönderna i allt högre grad födde upp inte bara de sina, utan än mer sina svinstockar med potatis och rotfrukter, allt till den inbringande köttexportens fromma. Medveten spekulation blev allt vanligare. Man lagrade helt sonika tonvis med potatis i väntan på högre priser – och gudarna skall veta att priserna steg:

I juli 1916 kostade fem liter potatis 29 öre men nio månader senare hela 87 öre, alltså exakt tre gånger så mycket. Brödet, sockret och kaffet ransonerades, och någon potatis fanns inte ens på vykort. Att hungermarscherna avlöste varann hade onekligen sina goda skäl.

Dessbättre ljusnade försörjningsläget under sommaren (1917). Läget ljusnade också i så måtto att 8-timmarsdag infördes och hela folket, inkl. kvinnorna, tillerkändes allmän och lika rösträtt till våra parlamentariska församlingar.

Kampen hade följaktligen lönat sig, men att sabla ner motståndet hade kostat på. Demokratisk ortodoxi var en bristartikel in i det sista bland samhället spetsar.

"Jag tror inte på demokratins förmåga att göra ett folk lyckligt", bekände den nyss avgångne hr Hammarskjöld i riksdagen 1918. "Förtryck ovanifrån är hemskt men förtryck nerifrån, från massan, är olidligt."

Mats Parner